

СЛОВНИКИ РИМ ЯК НОСІЇ ФОНЕТИЧНОЇ КОДИФІКАЦІЇ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Костанда І. О.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри китайської філології

Київський національний лінгвістичний університет

вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-5144-0941

kostanda.iryana@ukr.net

Ключові слова: *словники рим, фонетичні особливості, поезія, засоби кодифікації, стандартизація мови.*

Організація та наповнення словників відображають рівень розвитку лінгвістичного знання та накопичений досвід мовних досліджень. Словники, історія їх виникнення, необхідність складання, особливості структури та використання можуть надати багато фактологічного матеріалу про мову, процеси її нормалізації та кодифікації, культурні та соціальні зміни.

Унікальність китайської філологічної традиції яскраво виявляється через детальний розгляд такого специфічного явища китайської лексикографії як словники рим. Головне призначення такого роду словників – допомогти підібрати відповідну риму при складанні віршів, адже поезія для стародавнього Китаю має велике значення, оскільки з нею нерозривно пов'язана конфуціанська філософія. Саме широке розповсюдження віршескладання зробило словники рим носіями фонетичної кодифікації, фактично інструментом стандартизації вимови.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного дослідження давньокитайських словників рим – носіїв фонетичної кодифікації. У вітчизняних китаєзнавчих дослідженнях відсутні наукові роботи, присвячені всебічному аналізу давньокитайських словників рим, історії їх становлення та розвитку. До того ж відсутні роботи, які розглядають словники рим як явище фонетичної кодифікації давнього Китаю. Така ситуація у науковому просторі не лише зумовила актуальність дослідження, а й вказала на подальші перспективи теоретичних наукових розвідок.

Метою наукової розвідки є дослідження історії виникнення словників рим, первісний аналіз їх особливостей, а також розгляд засобів фонетичної кодифікації китайської мови. У роботі було використано зіставний метод, описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, історичний та порівняльно-історичний методи. Предмет дослідження – історія виникнення та особливості давньокитайських словників рим.

Подібні класифікації ієрогліфів наочно демонструють тісний зв'язок між фонологічним компонентом, який утворює риму, загальним звучанням ієрогліфа та тоном. Саме тому словники рим, окрім своєї безпосередньої функції допомагати у складанні віршів, виконували не менш важливу функцію – виступали кодифікаторами вимови, беручи участь у процесах стандартизації мови. Історична та структурна систематизації словників рим і конкретизація низки фонетичних термінів можуть дати новий поштовх для переосмислення значення процесів кодифікації у лінгвістичній традиції Китаю загалом і у формуванні сучасних фонетичних особливостей китайської літературної мови зокрема.

THE DICTIONARIES OF RHYME AS CARRIERS OF PHONETIC CODIFICATION OF ANCIENT CHINESE LANGUAGE

Kostanda I. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Chinese Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5144-0941
kostanda.iryina@ukr.net*

Key words: *dictionaries of Rhyme, phonetic features, poetry, means of codification, standardization of language.*

The organization and content of the dictionaries reflect the level of development of linguistic knowledge and the accumulated experience of language research. Dictionaries, the history of their origin, the need for compilation, features of structure and use can provide a lot of factual material about the language, the processes of its normalization and codification, cultural and social changes. The uniqueness of the Chinese philological tradition is clearly manifested through a detailed examination of such a specific phenomenon of Chinese lexicography as the dictionaries of Rhyme.

The main purpose of such dictionaries is to help choose the appropriate rhyme when composing poems. But the great importance of poetry for ancient China, inextricably linked with poetry, Confucian philosophy, due to the widespread use of poetry, made the dictionaries of Rhyme carriers of phonetic codification, in fact, a tool for standardizing pronunciation. The relevance of the study is due to the need for a comprehensive study of ancient Chinese dictionaries of Rhyme, carriers of phonetic codification.

There are no scientific works in domestic Chinese studies devoted to a comprehensive analysis of ancient Chinese dictionaries of Rhyme, the history of their formation and development. In addition, there are no works that consider dictionaries of Rhyme as a phenomenon of phonetic codification of ancient China. This situation in the scientific space not only determined the relevance of the study, but also indicated the prospects of theoretical scientific research.

It should be noted that the study of ancient Chinese dictionaries of Rhyme cannot be limited to the material of one article. The purpose of this scientific research is to study the history of the origin of these dictionaries, the initial analysis of their features, as well as consideration of the means of phonetic codification of the Chinese language. The paper used a comparative method, a descriptive method for the classification and interpretation of the studied linguistic phenomena, historical and comparatively historical. The subject of research is the history of origin and features of ancient Chinese dictionaries of Rhyme.

Such classifications of hieroglyphs clearly demonstrate the close connection between the phonological component forming the rhyme, the general sound of the hieroglyph and the tone. That is why the dictionaries of Rhyme, in addition to their direct function to help compose poems, also performed no less important function – acted as codifiers of pronunciation, participating in the processes of standardization of language. Historical and structural systematization of Rhythmic dictionaries and concretization of a number of phonetic terms can give a new impetus to rethink the meaning of codification processes in the linguistic tradition of China.

Постановка проблеми. Організація та наповнення словників відображають рівень розвитку лінгвістичного знання та накопичений досвід мовних досліджень. Словники, історія їх виникнення, необхідність складання, особливості структури та використання можуть надати багато фактологічного матеріалу про мову, процеси її нормалізації та кодифікації, культурні та соціальні зміни.

Унікальність китайської філологічної традиції яскраво виявляється через детальний розгляд такого специфічного явища китайської лексикографії як словники рим. Головне призначення такого роду словників – допомогти підібрати відповідну риму при складанні віршів, адже поезія для стародавнього Китаю має велике значення, оскільки з нею нерозривно пов'язана конфуціанська філософія. Саме широке розповсюдження складання віршів зробило словники рим носіями фонетичної кодифікації, фактично інструментом стандартизації вимови.

Ідея культивування поезії походить безпосередньо від Конфуція, який ототожнював термін «ши» (诗, «вірш» або «класичний вірш») із терміном «чжи» (志, «думка, що не вимовлена, але керує всіма прагненнями, всією поведінкою людини»), які дуже близькі за звучанням. У передмові до «Шизіні» («诗经») В.М. Алексеев так передає слова Конфуція: «Те, що існує у серці, – це ідея (чжи); те, що виявлено у слові, – це вірші (ши)» [1, с. 88]. Прирівнювання поезії до «ідеї серця» набагато століть уперед визначило та сформувало головні напрями розвитку не лише літератури, але й нерозривно пов'язаної з нею лінгвістичної традиції.

Огляд літератури. Дослідженнями китайської лексикографічної традиції займалися Н.Ф. Алефіренко, А.Н. Баранов, Л.А. Введенська, В.І. Горелов, В.А. Звєгінцев, В.С. Кім, Б.Г. Фаткулін, Х. Касарес, В.А. Козирев, В.Д. Черняк, В. Соколов, М.В. Софронов, Р.М. Цейтлін та інші вчені.

Однак досліджень, присвячених словникам рим давньокитайських мов веньянь та байхуа, ми не побачили. Варто зауважити, що виокремлення носіїв і засобів фонетичної кодифікації, історії її становлення відповідає потребам сучасної лінгвістики, що продиктовано інтересом щодо історичних реконструкцій давніх мов.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного дослідження давньокитайських словників рим, носіїв фонетичної кодифікації. У вітчизняних китаєзнавчих дослідженнях відсутні наукові роботи, присвячені всебічному аналізу давньокитайських словників рим, історії їх становлення та розвитку. До того ж відсутні роботи, які розглядають словники рим як явище фонетичної кодифікації давнього Китаю. Така ситуація у науковому просторі не лише зумовила актуальність дослідження, але й вказала на

подальші перспективи теоретичних наукових розвідок. Слід також зазначити, що дослідження давньокитайських словників рим не може бути обмежено матеріалом однієї статті.

Метою наукової розвідки є дослідження історії виникнення словників рим, первісний аналіз їх особливостей, а також розгляд засобів фонетичної кодифікації китайської мови. Мета роботи досягається шляхом розв'язання таких завдань:

- розглянути передумови формування давньокитайських словників рим;
- дослідити історію розвитку словників рим;
- проаналізувати структурні особливості давньокитайських словників рим;
- надати класифікацію словників рим за методами кодифікації словникового матеріалу.

Методи. У роботі було використано зіставний метод, описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, історичний та порівняльно-історичний методи.

Предметом дослідження є історія виникнення та особливості давньокитайських словників рим, **об'єктом** дослідження – структура словників як засіб кодифікації фонетичних особливостей.

Основна частина. Фонетика та фонетична кодифікація почали розвиватися у Китаї в III ст. н.е., що пов'язують із появою та широким розповсюдженням буддистського вчення. Буддизм приніс із собою, окрім елементів індійської культури, знайомство з алфавітною писемністю, яка надала китайським ученим можливість фонетичного аналізу слова, відкрила принципи класифікації звуків [2].

У китайській мові головною фонетичною одиницею є склад, внутрішня побудова якого підпорядкована певним правилам: початкова частина складу (приголосний звук) мала у давнину назву «шен» (声), кінцева частина (один голосний звук або комбінація голосних звуків) називалася «юнь» (韵) [3, с. 99–100]. Стародавні китайські словники рим мали назву «юншу» (韵书, досл. «книга рим») та були систематизацією ієрогліфів відповідно до співвідношення звуку, рими і тону [4, с. 114].

Ідеографічний тип писемності є перешкодою для передачі фонетичної оболонки ієрогліфа: звучання ієрогліфа або взагалі не представлене при написанні або представлене дуже посередньо через використання фонетика (графічного елемента, який зустрічається у складі ієрогліфічних знаків і вказує на звучання ієрогліфа). Головна проблема у використанні фонетиків для кодифікації звучання ієрогліфів була у тому, що більшість знаків не мала у своєму графічному складі такого елемента.

Фонетичні дослідження почали проводити лише за династії Хань (汉朝, 206–221 р. н.е.), що відносно пізно, якщо порівнювати з такими галузями філології як «веньцзісюе» (文字学) – дослідження етимології та структури ієрогліфічних

знаків, та «сюньгусюе»(训诂学) – дослідження і тлумачення слів. Незважаючи на те, що фонетичні дослідження та засоби фонетичної кодифікації виникли пізніше за інші традиційні напрями давньокитайської філології, вони внесли значний вклад у формування та стандартизацію фонетичної системи китайської мови саме через появу словників рим. Тому детально розглянемо історію розвитку та створення ключових словників рим як носіїв фонетичної кодифікації.

Згідно з історичними джерелами найбільш раннім словником рим у стародавньому Китаї був словник «Шен Лей» (《声类》, досл. «Класи звуків»), складений Лі Деном (李登), який жив у царстві Вей у період Трицарства (三国, 220-280 pp.). Словник «Шен Лей» не зберігся до нашого часу, а ті відомості, які ми про нього знаємо, походять з «Історичних хронік династії Суй», а саме з його підрозділу «Канонічна література» (《隋书》, підрозділ «经籍志»), де записано, що словник «Шен Лей» складався з 10 розділів, ієрогліфи були розподілені у ньому згідно з тональностями «Гун, Шан, Цзяо, Чжен та Ю» (《宫, 商, 角, 徵, 羽》), які використовувалися у стародавній китайській музиці, поділу на групи за римуванням не було. «Шен Лей» містив 11 520 ієрогліфів [5].

Після появи словника Лі Дена «Шен Лей» за династії Цзін (晋朝, 265-420 pp.) Ан Сялінем (安夏令) було складено словник «Юнцзи» (《韵集》, досл. «Зібрання рим»). Словник «Юнцзи» було створено на основі словника «Шен Лей»: у ньому було 6 розділів, ієрогліфи також були розподілені згідно з тональностями стародавньої китайської музики, поділу на групи за римуванням також не було. Вирізняло його те, що ієрогліфи у кожній тональності були також розподілені на групи з однаковим звучанням. Окрім цього, у словнику використовувалося як канонічне, загальноприйняте звучання ієрогліфів, так і діалектне. Словник «Юнцзи» також не зберігся до нашого часу [5].

Ще одним словником рим, який також не зберігся, був «Це Юнь» (《切韵》, досл. «Розрізання рими»), складений Лу Фаянем (陆法言) за династії Суй (隋朝, 581-618 pp.). Згідно передмови до цього словника він був створений у 601 р. і ґрунтувався на попередніх фонетичних дослідженнях і словниках. «Це Юнь» складався із 5 розділів, рими були розділені за тонами, нараховувалося 193 групи рим [5].

У словнику були упорядковані відомості про фонетику, наочно представлено фонологічну систему тогочасного Китаю. Словникові статті із поясненнями написані дуже просто, без посилань на джерела походження, деякі фонетичні явища узагалі залишилися без пояснень. У «Це Юні» було представлено 12 158 ієрогліфів. Найбільша цінність «Це Юнь», окрім його важливого місця у вивченні

історії китайської фонетики, полягала у тому, що він став основою для створення наступних словників, тому шкода, що його теж було втрачено.

За періоду правління династії Тан (唐朝, 611-907 pp.) Сунь Лянь (孙愐) створив словник «Тан Юнь» (《唐韵》, «Рими династії Тан»). Словник складався із 5 розділів, загалом нараховано 195 груп рим [5], він містив 26 194 знаки. Відмінною рисою словника є те, що у ньому велика увага приділялася графічній формі ієрогліфів. Словник «Тан Юнь» мав великий вплив на формування фонетичних засад поезії династії Тан, яку в історії китайської літератури прийнято вважати класичною.

У 1011 р. за періоду правління династії Сун (宋朝, 960-1279 pp.) на основі словника рим «Це Юнь» було створено словник рим «Гуан юнь» (《广韵》, повна назва «大宋重修广韵》, досл. «Розширений і виправлений словник рим Великої династії Сун»). Він складався із 5 розділів, загальна кількість ієрогліфів – 26 194. У зазначеному словнику рими з однаковими кінцевими елементами рими зводилися до однієї групи. Загалом у словнику налічувалося 206 рим. Усі рими класифікуються за серединним, центральним і кінцевим елементами. Також усередині кожної групи рим було виділено підгрупи ієрогліфів з урахуванням тону. «Гуан Юнь» – перша офіційна книга рим у Китаї і на той час найбільш повний словник рим [4, с. 114].

У 1037 р. вийшов словник рим «Ци Юнь» (《集韵》, досл. «Зібрання рим»), основою якого був старіший словник рим «Гуань Юнь». Головною причиною створення нового словника рим була думка провідних дослідників мови того часу таких як Сун Ци (宋祁), Чжен Цзяня (郑戡) про те, що словник «Гуан Юнь»: «多用旧文, 繁略失当» (досл. «Забагато використовує застарілих текстів, заплутаний, складний і не відповідає сьогоденню»).

Тому за наказом імператора Сун Ци (宋祁) іншими вченими було переписано словникові статті та відредаговано наповнення словника [4, с. 114]. У словнику було 10 розділів, загальна кількість ієрогліфів, які склали риму, становила 53 525. Порівняно зі словником «Гуань Юнь» у «Ци Юнь» були упорядковано словникові статті, зроблено просту та зрозумілу систему класифікації.

Ще однією особливістю цього словника був відбір ієрогліфів, які обиралися за принципом «широкого розповсюдження», до того ж були доповнені значення ієрогліфів, додано стародавні та варіативні форми написання. Також було змінено порядок викладення матеріалу: спочатку надавався фонетичний коментар, а потім коментар із тлумаченням змісту. Однак, незважаючи на колосальний потенціал цього словника, він не отримав широкого розповсюдження, філологи та вчені наступних династій Юань, Минь і Цин ста-

вилися до цього словника зневажливо. Однією з можливих причин такого ставлення може бути те, що словник відображав фонетичну ситуацію того часу та увібрав у себе широко розповсюджені ієрогліфи, тим часом як китайська культура цінувала класичну давнину та зверталася до архаїки.

Слід зазначити, що у словника «Ци Юнь» існувало багато версій, які переслідували різні цілі, наприклад словник «Лібу юнлю» («礼部韵略», досл. «Ритуальна частина складання рим»), не зберігся до нашого часу) – це скорочена версія «Ци Юнь». У цьому словнику також було 206 груп рим, але кількість ієрогліфів – суттєво скорочена [5].

За династії Юань у 1297 р. під редакцією Сюн Чжуна (熊忠) вийшов словник рим «Гуцзінь юнхуі цзюй я о» («古今韵会举要», досл. «Збірка ключових аспектів стародавніх і сучасних рим»), який був доповнено версією словника 1292 р. «Гуцзінь юнхуі» («古今韵会», досл. «Збірка стародавніх і сучасних рим»), який вийшов під редакцією Хуан Гуншао (黄公绍) [5]. У цих словниках, окрім груп рим і відображення тогочасної фонетичної системи, було вміщено обширну довідкову інформацію про стародавню прозу, фольклор, фонетичні особливості написання класичних віршів і віршів юефу, збірки історичних та класичних конфуціанських канонів, цитати класиків, а також виправлено та прокоментовано неточності інших словників (наприклад «Шовень цзецзи» «说文解字»), наведено цінні докази взаємозв'язків між стародавніми ієрогліфами, їх звучанням і змістом [4].

У 1324 р. вийшла перша версія одного з найвидатніших словників рим у історії китайської філології «Жонгянь їнюнь» («中原音韵», досл. «Рими Центральної рівнини») під редакцією Чжоу Децина (周德清). Основу словника складала лексика юаньських п'єс видатних драматургів того часу Гуань Ханьцина (关汉卿), Ма Чжиюаня (马致远), Чжен Гуанцзу (郑光祖), Бай Пу (白朴) та інших [5]. У 1333 р. вийшов остаточний офіційний варіант цього словника. У кінцевій версії було виділено 19 груп рим без урахування тону. Фонетична система словника була структурована таким чином, щоб відповідати вимогам побудови арій юаньських драм. Новаторством зі сторони редактора було введення та відображення фонетичних особливостей тогочасної розмовної мови, тобто північного діалекту середини правління династії Юань (元朝, 1271-1368 рр.). Саме відображення фонетичних аспектів розмовної мови того часу робить цей словник незрівнянно цінним у наші часи [4].

У 1375 р. за участю вчених Ле Шаофена (乐韶凤), Сун Ліана (宋濂) та інших вийшов словник рим «Хунву Чженюнь» («洪武正韵», досл. «Правильні рими Хунву») – основи римування південних пісень. Цей словник перероблявся та допов-

нювався шість разів, його остаточна версія мала 76 груп рим. Фонетична система словника відображає особливості вимови південних діалектів [5].

Найбільший словник рим у Китаї («佩文韵府», досл. «Палата рим, що супроводжує офіційний текст») з'явився за династії Цин (清朝, 1644-1911 р.) у 1711 р. Для написання цього фундаментального дослідження було задіяно понад 70 учених, а праця над словником тривала вісім років. У словнику 106 розділів і 18 000 сторінок. Ієрогліфи розбито на групи за чотирма тонами китайської мови, всередині кожної групи є підгрупи, розбиті за принципом римування ієрогліфів [5]. Кожен ієрогліф словника має відомості про вимову, записані способом фаньце («反切», досл. «розрізання») та відомості про походження і значення, для кожного ієрогліфа підібрана цитата з давніх книг, які виконують роль ілюстрацій.

Словниковий запас зібрано, починаючи від класичних творів династії Цинь (秦朝, 221-206 р.р. до н.е.) до творів літераторів династії Мін (明朝, 1368-1644 рр.). Матеріал словника не лише надає відомості про рими та фонологічні системи різних історичних періодів, а й вказує джерела походження стародавніх алюзій, ідіом та архаїзмів. Окрім вказаних вище словників рим, можна назвати ще декілька менш значних за обсягом: «Іньюнь чаньчжен» («音韵阐微», досл. «Фонетичні пояснення рими»), «Цилін чженюнь» («词林正韵», досл. «Ліс офіційних рим»), «Циюнь цзяньбень» («词韵简编», досл. «Скорочене зібрання основних рим») [5].

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Словники рим за типом класифікації можна поділити на три категорії:

1) словники, у яких спочатку класифікували китайські ієрогліфи за тонами, потім всередині групи ієрогліфів з однаковим тоном визначали однакові фонологічні компоненти (найчастіше кінцеву фіналь), що створюють риму, після цього упорядковували ієрогліфи в групи з повністю однаковим звучанням. Прикладом словника з такою системою класифікації може слугувати «Гуань Юнь»;

2) словники, у яких спочатку ієрогліфи розподіляли на групи з однаковим фонологічним компонентом, який створював риму, а потім всередині цих груп виділяли ієрогліфи з однаковими тонами. Тільки після цього формували підгрупи ієрогліфів з повністю однаковим звучанням;

3) словники, у яких спочатку ієрогліфи розподіляли в окремі групи за римуванням, потім всередині кожної групи ієрогліфи розбивали на підгрупи з однаковим початковим приголосним звуком (ініціаллю), після цього у кожній підгрупі гуртували разом ієрогліфи з однаковим тоном.

Подібні класифікації ієрогліфів наочно демонструють тісний зв'язок між фонологічним ком-

понентом, який утворює риму, загальним звучанням ієрогліфа та тоном. Саме тому словники рим, окрім своєї безпосередньої функції, допомагати у складанні віршів, виконували й не менш важливу функцію – виступали кодифікаторами вимови, будучи задіяними у процесах стандартизації мови.

Історична та структурна систематизації словників рим і конкретизація низки фонетичних термінів можуть надати новий поштовх для переосмислення значення процесів кодифікації у лінгвістичній традиції Китаю загалом і у формуванні сучасних фонетичних особливостей китайської літературної мови зокрема, а на основі результатів цієї розвідки можуть будуватися нові дослідження засобів фонетичної кодифікації давньокитайської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.М. Китайская литература. Избранные труды / за ред. Л.З. Эйтли. Москва : «Наука» ГРВЛ, 1978. 596 с.
2. Воронина О.Ю. К проблеме определения критерия периодизации истории китайского языка на примере работы Анри Масперо. *Magister Dixit*. Иркутск, 2011. № 4(12). С. 40–44.
3. Яхонтов С.Е. История лингвистических учений. Древний мир. / за ред. С.Е. Яхонтов, А.В. Десницкая. Москва : АСТ, 2007. 638 с.
4. 周秉钧. 古汉语自学手册. 湖南: 湖南人民出版社, 1955. 522 с.
5. 李峰. 中国古代韵书综述. 图书馆学刊. 2010. № 5. URL: <http://www.cqvip.com/QK/92019X/20005/4776186.html>.

REFERENCES

1. Alekseyev V.M. (1978) *Kitayskaya literatura. Izbrannyye trudy* [Chinese literature. Selected Works]. / Ed. Eydlin, L.Z. Moscow : “Nauka” GRVL [in Russian].
2. Voronina O.Y. (2011) К проблеме определения критерия периодизации истории китайского языка на примере работы Анри Масперо. [On the problem of determining the criterion for the periodization of the history of the Chinese language on the example of the work of Henri Maspero]. *Magister Dixit*. 4(12), 40–44 [in Russian].
3. Yakhontov S.Y. (2007) *Istoriya lingvisticheskikh ucheniy. Drevniy mir*. [History of linguistic teachings. Ancient world.] Yakhontov, S.Y. & Desnitskaya, A.V. (Eds.). Moscow : AST [in Russian].
4. Zhou Bingdiao (1955) *Gu hanyu zixue shouce*. [Ancient Chinese Self-study]. Hunan : Hunan renming chubenshe [in Chinese].
5. Li Feng. (2010) *Zhongguo gudai yunshu zongshu* [Overview of Ancient Chinese Rhyme Books]. *Tushuguan xuekan*. 5. Retrieved from: <http://www.cqvip.com/QK/92019X/20005/4776186.html> [in Chinese].